

ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЖІНКИ В КУЛЬТУРІ ТА ФІЛОСОФІЇ ПОСТМОДЕРНУ

Ірина Колієва

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна

Анотації:

Здійснено спробу проаналізувати особливості репрезентації жіночої суб'єктивності в культурі й філософії постмодерну. Авторка доходить висновку, що репрезентація жінок прагне реалізму, визнаючи необхідність відійти від стереотипів, спростувати твердження, що «постмодернізм – це чоловіча філософія», відмовитися від концепції ізоляваності жінки й жіночої літератури.

Колієва Ірина. Особливості репрезентації жінки в культурі та філософії постмодерну.

Представлена попытка проаналізувати особливості репрезентації жінки в культурі й філософії постмодерну. Автор приходять до висновку, що репрезентація жінок прагне реалізму, визнаючи необхідність відійти від стереотипів, опровергнуть утверждение, что «постмодернизм – это мужская философия», отказаться от концепции изолированности женщины и женской литературы.

Koliieva Iryna. The peculiarities of a woman's representation in culture and philosophy of postmodernism.

The article is an attempt to analyze the peculiarities of the representation of a woman in culture and philosophy of postmodernism. The author concludes that the representation of a woman aims at the reality, accepting the necessity to step aside from the stereotypes, disprove the statement "postmodernism is a masculine philosophy" and to refuse the concept of the feminine isolation and feminine literature.

Ключові слова:

жіноча суб'єктивність, постмодерн, фемінізм, культура, гендер, дискурс, візуалізація.

женская субъективность, постмодерн, феминизм, культура, гендер, дискурс, визуализация.

feminine subjectivity, postmodernism, feminism, culture, gender, discourse, visualization.

Як зазначають дослідники, філософія постмодерну характеризується двома основними рисами. Перша – це остаточна втрата віри в деконструкцію як традиційних панівних наративів, так і ідеї стабільної цілості буржуазного індивідуального суб'єкта. Ця ідея засуджується Ф. Джеймсоном та іншими теоретиками як один з найбільш поширених штучних конструктів системи патріархату. Друга риса – це боротьба соціальних груп, маргіналізованих домінантними «андро-, фало-, євро-, етноцентризмами» у війні за простір у культурному вираженні й соціальному визнанні [16, с. 61].

Сьогодні вже неможливо порушувати питання про мистецтво, не беручи до уваги «Іншого» цього мистецтва, не досліджуючи те, де проходить його кордон. Але кордон мистецтва – це «рухома лінія», що збігається з контурами нашого досвіду.

Літературне «осягнення» філософських проблем перебуває в центрі уваги багатьох теоретиків-постмодерністів (М. Фуко, Ж. Дерріда, Р. Барт, Ю. Кристева, Ж. Делез, Ф. Джеймсон, Л. Хатчеон та ін.). Наприклад, Делез і Гваттарі розмежовують мистецтво й філософію, вказуючи на те, що якщо філософія створює нові концепти, то мистецтво «роздумує» не менше, ніж філософія, але мистецтво «думає» за допомогою «афектів і перцептів» [11, с. 34]. Саме мистецтво, на думку Делеза, «здатне осягнути події» [10, с. 160]. Мистецтво, філософію та науку слід розглядати як окремі «мелодичні лінії» в постійній взаємній грі однієї з іншою [10, с. 125].

Уже не раз справедливо наголошувалося на тому, що значна частина феміністської критики канонізує жінок і децентрує «голос» чоловіків. Водночас у науковому світі фемінізму є авторитетний напрям, який кидає виклик загальній репрезентації жінок у культурі постмодерну, а саме – їх помилковій репрезентації в різних проявах масової культури: у літературі, кінематографі, на телебаченні, у кіберкультурі тощо. Коли вчені твердять, що андроцентризм, поєднуючись з універсалізмом, ігнорує специфічність жіночої суб'єктивності, то не йдеться про недостатню репрезентацію жінок у «мейнстрімі» культури постмодерну. Проблема полягає в тому, що канон встановлює легітимізацію певних видів репрезентації жінок у різних роботах, що відображають постсучасний світогляд.

Разом з тим, у своїх творах багато письменниць відмежовуються від ідеологічних аспектів фемінізму, вважаючи, що їхнє завдання – не відстоювати гендерну самобутність, а розробляти свого роду «андрогінну поетику» (Е. Шоуолтер). Саме тому в Р. Краусс, наприклад, межа проходить не в руслі бінарної опозиції «чоловіче-жіноче», оскільки це означало б, що жінка-художник визначається лише негативно: або через повторення чоловічого «погляду», або за допомогою іронічного відсторонення від цього останнього. Стратегія Р. Краусс у її аналізі художників (як жінок, так і чоловіків) полягає у зверненні до організації самого зображувального поля, враховуючи позиції суб'єкта й об'єкта сприйняття, що виникають у ньому [3].

Патриція Во в одному з розділів книги «Постмодернізм і фемінізм: куди пішли всі жінки?» твердить, що письменниці-жінки, як і інші групи, що раніше були змушені мовчати, повинні утвердити наново життєздатність свого «Я», своєї ідентичності. П. Во впевнена, що ідея децентрації суб'єкта нав'язана жінкам у конфлікті з панівною (чоловічою) ідеологією, яка, використовуючи формальне експериментування, звинувачує її для того, щоб покінчити з будь-яким небажаним проявом авторитарних концептів суб'єктивності.

Водночас можна знову наголосити: дослідники здебільшого вважали й уважають, що в жінки-автора немає апріорної переваги перед чоловіком і в чоловіка-автора може бути більше фемінізму, ніж у жінки. Говорити про такі переваги – означає відтворювати культурні стереотипи. У цьому контексті слід ще раз підкреслити, що й досі наявна потужна апеляція до певної єдиної культурної свідомості, яку начебто й виявляє художник. Як показує Р. Краусс, у таких випадках ідеться про суб'єктивізацію жіночого, а мовою Р. Барта – про міф [3].

Феміністська наукова критика 60–70-х рр. ХХ ст. фокусувала увагу на сексистській репрезентації жінок як «другої статі» (С. де Бовуар), розглядаючи ті засоби, за допомогою яких жінки тривіалізувалися, фемінізувалися й сентименталізувалися в культурі «мейнстриму». Представниці постфемінізму, не відмовляючись від ідей своїх попередниць, концентрують свої зусилля на розкритті специфічних проблем, наприклад, порнографії (А. Дворкін, Л. Ледерер, К. МакКіннон, М. Торнтон та інші) [12]. При цьому необхідно зазначити таке: деякою мірою феміністська «занепокоєність» помилковою (сексистською) репрезентацією жінок переростає у сфокусовану «занепокоєність» об'єктивізацією жінок у різних дискурсивних практиках постсучасної культури. З огляду на це, безумовно, цікавим є те, як саме аналіз загальної репрезентації жінок звучився в деяких дослідниць до аналізу порнографії як важливої проблеми об'єктивізації жінок (С. Гріффін, А. Дворкін, К. МакКіннон та ін.). Певна річ, не всі види дискурсивних практик, які розглядає, наприклад, А. Дворкін, можна беззастережно зарахувати до порнографії.

Також важко беззастережно погодитися з ідеєю, що всі чоловіки свідомо домовляються бути суб'єктами насильства чи свідомо беруть участь у сексуальному насильстві або що подібне насильство біологічно визначається чоловічими гормонами тощо. Важливим є те, що чоловіків дійсно підштовхують до сприйняття жінок як

стовідсоткового сексуального об'єкта, що їх «мотивують» до повторення того, що вони бачать зображеним, але найголовнішим є те, що чоловіки стають нечутливими до актів насильства, а жінки засвоюють хибні уявлення про власну сексуальність, що, зрештою, призводить їх до хибної суб'єктивізації. Безперечно, аргументи феміністок спрямовані не проти відкритого вираження сексуальності, а проти асоціювання цього поняття з насильством і пригніченням. Ці доводи поширюються на заперечення проти будь-якого зображення жінок як пасивних і сексуально доступних об'єктів, оскільки, як твердить В. Брайсон, уся західна культура наскрізь просякнута порнографією [1, с. 226].

Проблема репрезентації жінок у культурі уявляється дуже важливою для фемінізму саме в руслі суб'єктивізації жінок. Те, як зображується жінка в літературі, кіно, інших видах мистецтва, чинить великий вплив на неї в період її дитинства, отрочтва, дорослішання, соціалізації. Зображення жінок і чоловіків відповідно до гендерних ідентичностей і сексуальних переваг у масовій культурі є ключовою темою постсучасних гендерних досліджень (К. Уест, Д. Циммерман та ін.). Загалом феміністська наукова критика репрезентації жінок націлена на такі аспекти їх типових зображень: жінки зображуються як сексуальні об'єкти чоловіків; жінки розглядаються як такі, що належать переважно до приватної сфери; жінки – це слабка (друга) стать; жінки зображуються як нормативно гетеросексуальні агенти [8, с. 120].

Проблема репрезентації в цілому й репрезентації жінок зокрема ускладнюється тим суттєвим «зсувом» нашого часу, який отримав назву «візуалізація». На початку ХХ ст. для західної культурології та літературознавства аксіомою стало положення про зменшення ролі літератури в житті тогочасного суспільства. Аналіз «культурної індустрії» було започатковано теоретиками Франкфуртської школи. У 60-ті роки минулого століття свій внесок в осмислення «кінця епохи книгодрукування» зробив Герберт Маркузе, кінець «епохи Гутенберга» проголошували також М. Маклюєн, С. Сонтаг і багато інших видатних теоретиків. У 70-ті роки західні дослідники, які розглядали не тільки художню літературу, а й будь-який художній продукт як «текст», переміщують питання в іншу площину, займаючись дослідженнями меж літератури, властивостей «літературності», своєрідності літературної діяльності автора та читача. Але якщо статус літератури як «підручника життя» було, безумовно, підірване як заявами про «смерть автора», «смерть роману», так

і глибинними культурними процесами періоду пізнього капіталізму, то література як унікальне джерело знань про особистість і суспільство стала привілейованим матеріалом для досліджень сучасних філософів, істориків, лінгвістів, антропологів і науковців інших галузей [6, с. 12].

Учені-постмодерністи доводять, що здебільшого поняття, які ми сприймаємо як незмінну даність – наша гендерна належність, наша самосвідомість, історія, культура – насправді сконструйовані в соціально-історичному плані. А тому «людська натура» не є універсальним поняттям, стереотип «жіноча природа» чи «чоловіча природа» – це узагальнення теорії і моралі, репрезентованих у культурі, а остання, своєю чергою, є наскрізь політизованою та ідеологізованою. Але політика й ідеологія репрезентуються не тільки й не стільки в маніфестах, скільки в книгах та інших культурних артефактах, причому не стільки у своїй «високій» належності, скільки в «низькій», масовій.

Останніми роками в західній культурі точаться інтенсивні дискусії навколо дослідження «візуального» («visual studies»). Побожування, що висловлюються на адресу таких досліджень, зводяться до того, що «візуальна культура» будується за антропологічною моделлю, а тому є аісторичною. Навіть більше, вона базується на автономному понятті «розвтіленого/безтілесного образу» («disembodied image»), що виникає на перетині знакового обміну й фантазматичних проєкцій. Спочатку це поняття застосовувалося до мас-медіа; відірване від контексту, воно, на думку критиків, опосередковано сприяло формуванню суб'єкта нової стадії глобального капіталізму. Однак зворотним боком цього підходу є відмова від розмежування таких історичних дисциплін, як мистецтво, архітектура та кіно відповідно до специфіки їхнього матеріалу. У результаті аналіз охоплює ціле поле різних практик візуального. Не вдаючись більше в подробиці, зауважимо, що питання ставиться так: що можна вважати предметом досліджень візуального і якою мірою такий предмет є специфічним? [4, с. 8].

Оскільки ми живемо в епоху видовищ і перформансів («Припиніть розказувати, покажіть!»), необхідно ще раз підкреслити: ми живемо після «кінця книги». Ми привчаємося жити в «реальному часі» відеовидовищ і втрачаємо почуття території та простору. «Хронотопні ворота» відчиняються й зачиняються занадто швидко, щоб пропустити «першозмісти» [7, с. 96]. Виокремлене «тепер» стає колективною картиною світу, окрема поп-зірка стає міфологічним образом, іконою

та взірцем для наслідування. Проте ще раз підкреслимо: незважаючи на те, що учні середніх шкіл і студенти університетів як західної, так і східної Європи майже не читають художню літературу, попри те, що про її смерть регулярно заявляють авторитетні теоретики, вона, як не дивно, зовсім не мертва. Безумовно, вона змінюється, радше – видозмінюється. Наратив Раушенберга (його дискурсивне творіння «Ребус») або проєкт «Механізм значення» Сюсаку Аракави, сторінки якого схожі на постери, є свідченням плідного розмивання меж між літературою й візуальними мистецтвами. Межі між літературними жанрами також стали хиткими. Так, зокрема, у романі К. Фуентеса «Смерть Артеміо Круса» сама назва пронизана іронією: у центрі роману – смерть, а не життя. У відомій праці італійського письменника Дж. Манганеллі «Амоге» жанри теоретичного трактату, літературного діалогу та роману «розігруються» в суперництві один з одним. Знаковий «канонічний» роман постмодерну «Ім'я рози» У. Еко містить, на думку дослідників, принаймні три головні реєстри дискурсу: літературно-історичний, теолого-філософський і поп-культурний [16, с. 10]. Ф. Джеймсон, як відомо, особливе значення у своїх роботах надає «теоретичному дискурсу» як прояву постмодернізму, що охоплює не тільки очевидний марксизм, а також і фемінізм, і постструктуралізм, і психоаналіз, і літературну теорію [17].

Останніми десятиліттями теоретики постійно вказують на певну схожість між різними лініями теорії та постсучасним літературним дискурсом, іноді з обвинуваченнями (Ч. Ньюман), іноді – просто з описом (І. Хассан). На переконання Л. Госсмана, «сучасна література й сучасна історія відмовилися від ідеалу репрезентації, який так довго домінував у їхніх працях. І та, й інша розуміють тепер свою роботу радше як пояснення, тестування, створення нових значень, що в певному сенсі вже є «тут», але яких ще не зрозуміли» [14, с. 38–39]. З огляду на це, важливо зазначити, що багато дослідників пише про особливий вид постмодерністського парадокса, про особливий вид художньої літератури, яка об'єднує «високе» й «низьке» мистецтво, причому прірву між ними масова культура аж ніяк не розширила, а радше – навпаки. Теоретики вказують на наявність постмодерністського «потягу» до низьких жанрів, наприклад, у таких метрів, як Дж. Фаулз («Личинка» («Черв'як» у російському перекладі) – детектив) чи Е. Доктороу («Welcome to Hard Times» – вестерн).

Наприкінці ХХ ст. з'являються художні твори, які набули популярності і презентують

у різних «поп»-жанрах рефлексію основних тем і понять постмодерну, зокрема твір «Професор Кримінале» Малькольма Бредбері. Детективний роман останнього – наставника не менш ушлякених Іена Мак'юена й Кадзуо Ісігуро – «інтелектуальний бестселер», своєрідна панорама філософського, політичного й літературного життя кінця ХХ ст. У детективних переплетіннях викриття тісного зв'язку філософії та політики 90-х років Бредбері складає філософську «оду» з імен, які звучать у таких випадках: Хабермас і Хоркхаймер, Адорно й Альтюсер, де Ман і Дерріда, Бодрійяр і Ліотар, Делез і Гваттарі, Фуко й Фукуяма. Письменник розмірковує про все те, що й досі турбує європейських дослідників: про кінець гуманізму, про смерть суб'єкта, про занепад метанаративів, про зникнення особистості (всюди – симулякри), про бездонність історії, про зникнення референта, про культуру пастишу, про кінець реальності та інше [2].

Слід також наголосити на тому, що є ряд визначних творів (наприклад, «Жінка французького лейтенанта» чи «Ім'я рози»), які одночасно стали й популярними бестселерами, і об'єктами інтенсивних академічних досліджень. Однією з головних тем аналізу названих і багатьох інших романів постмодерну є тема інтертекстуальності, теоретичного дослідження «широкого діалогу» всередині літературних творів між літературою, культурою, релігією та історією, культурою, релігією, наукою тощо. Останнє стало можливим завдяки Ю. Кристевій, її переосмисленню бахтіанських понять поліфонії, діалогізму й гетероглосії.

Як відомо, роман «Регтайм» Е. Доктору вважається одним з провідних творів

постмодерну (разом з «Іменем рози» У. Еко). У «Регтаймі» Доктору немає чіткого розмежування реальності й «книжкового» світу; немає чіткої лінії, яка розділяє тексти історії та літератури, що дає змогу авторові абсолютно вільно поводитися з багатьма інтертекстуальними текстами культури та історії [5]. Однак варто зазначити, що колапс ієрархій не означає колапсу відмінностей. Постмодернізм не тільки зберігає, він «вітає» відмінності, але ці відмінності докорінно відрізняються від тих, які вчені називають «расистською логікою винятковості» [9, с. 45]. Постмодерністи кидають виклик модерністському концепту «відчуженої іншості», ставлячи під сумнів насамперед бінарні опозиції, які приховують ієрархію опозиції «Я»–«Інший». У постмодернізмі відмінність припускає множинність, гетерогенність, плюралізм і не передбачає бінарність і ексклюзивність. Учені вказують на «ефекти, що звільняють», на відхід від мови відчуженості (іншості) й перехід до мови децентралізації (відмінностей), оскільки центр використовувався як важіль усередині бінарних опозицій, у яких завжди є «гарна», привілейована половина. Постмодерністська феміністська проза у своїй «екс-центричності» виражає вищезазначене цілком чітко. Безумовно, у своїх визначеннях «екс-центричність» фактично спирається на «центр», але цей відомий парадокс не повинен вести до поблажливого ставлення до неї. Теорія і практика мистецтва постмодерну запропонували засоби перетворення «іншого», «екс-центричного» на рушій естетичної й політичної самосвідомості, що, можливо є першим необхідним кроком до дійсно серйозних змін.

Список використаних джерел

1. Брайсон В. Политическая теория феминизма / В. Брайсон. — М. : Идея-Пресс, 2001. — 304 с.
2. Бредбери М. Професор Кримінале / М. Бредбери. — М. : ЭКСМО, СПб. : Домино, 2010. — 432 с.
3. Краусс Р. Холостяки / Р. Краусс. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 144 с.
4. Петровская Е. Предисловие / Е. В. Петровская // Краусс Р. Холостяки / Р. Краусс. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — С. 5—17.
5. Пшинько А. Н. Познание и рациональность в культуре постмодерна / А. Н. Пшинько, Т. И. Власова. — Днепропетровск : Издательство Маковецкий, 2012. — 152 с.
6. Современная литературная теория. Антология. — М. : Флинта: Наука, 2004. — 344 с.
7. Чодороу Н. Воспроизводство материнства / Н. Чодороу. — М. : РОССПЭН, 2006. — 496 с.
8. Agger B. Cultural Studies as Critical Theory / B. Agger. — L. : The Falmer Press, 1998. — 217 p.
9. Bhabha H. K. DissemiNation : Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation / H. K. Bhabha //

References

1. Bryson, V. (2001). *Feminist Political Theory*. Moscow : Idea-Press. [in Russian]
2. Bradbury, M. (2010). *Doctor Criminale*. Moscow : EKSMO, SPb : Domino. [in Russian]
3. Krauss, R. (2004). *Bachelors*. Moscow : Progress-Traditsia. [in Russian]
4. Petrovskaja, Ye. (2004). Introduction. In : R. Krauss. *Bachelors*. Moscow : Progress-Traditsia, 5—17. [in Russian]
5. Pshin'ko, A. N. (2012). *Cognition and Rationality in Postmodernism Culture*. Dnepropetrovsk : Publishing Makovetskii. [in Russian]
6. *Modern Literary Theory. Anthology* (2004). Moscow : Flinta: Nauka. [in Russian]
7. Chodorow, N. (2006). *The Reproduction of Mothering*. Moscow : ROSSPEN. [in Russian]
8. Agger, B. (1998). *Cultural Studies as Critical Theory*. L. : The Falmer Press. [in English]
9. Bhabha, H. K. (1994). *DissemiNation : Time, Narrative, and the Margins of the Modern Nation*. In : *Nation and Narration*. London & New York : Routledge, 291—322. [in English]

- Nation and Narration. — London & New York : Routledge, 1994. — P. 291—322.
10. Connell R. W. *Masculinities* / R. W. Connell. — Berkeley and Los Angeles : Univ of California Press, 2005. — 349 p.
 11. Deleuze G. *Negotiations. 1972—1990.* / G. Deleuze, trans. by M. Joughin. — New York : Columbia University Press, 1997. — 221 p.
 12. Deutscher P. *Yielding Gender* / P. Deutscher. — Routledge. — 2002. — 236 p.
 13. Fokkema D. W. *The Semantic and Syntactic Organization of Postmodernist Texts* / D. W. Fokkema // *Approaching Postmodernism.* — John Benjamins Publishing Company, 1986. — 310 p.
 14. Goodchild Ph. *Deleuze and Guattari: An Introduction to the Politics of Desire (Theory, Culture & Society)* / Ph. Goodchild. — Sage Publications Ltd., 1996. — 226 p.
 15. Gossman L. *History and Literature: Reproduction or Signification* / L. Gossman // *The Writing of History. Literary Form and Historical Understanding.* — Madison : University of Wisconsin Press, 1978. — P. 3—39.
 16. Harding S. *Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques* / S. Harding // *Feminism / Postmodernism.* — New York and London : Routledge, 1989. — 360 p.
 17. Jameson F. *Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism (Post-Contemporary Interventions)* / F. Jameson. — Duke University Press, 1990. — 461 p.
 10. Connell, R. W. (2005). *Masculinities.* Berkeley and Los Angeles : Univ of California Press. [in English]
 11. Deleuze, G. (1997). *Negotiations. 1972—1990. Trans. by M. Joughin.* New York : Columbia University Press. [in English]
 12. Deutscher, P. (2002). *Yielding Gender.* Routledge. [in English]
 13. Fokkema, D. W. (1986). *The Semantic and Syntactic Organization of Postmodernist Texts.* In : *Approaching Postmodernism.* John Benjamins Publishing Company. [in English]
 14. Goodchild, Ph. (1996). *Deleuze and Guattari: An Introduction to the Politics of Desire (Theory, Culture & Society).* Sage Publications Ltd. [in English]
 15. Gossman, L. (1978). *History and Literature: Reproduction or Signification.* In : *The Writing of History. Literary Form and Historical Understanding.* Madison : University of Wisconsin Press, 3—39. [in English]
 16. Harding, S. (1989). *Feminism, Science, and the Anti-Enlightenment Critiques.* In : *Feminism / Postmodernism.* New York and London : Routledge. [in English]
 17. Jameson, F. (1990). *Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism (Post-Contemporary Interventions).* Duke University Press. [in English]

Відомості про автора:**Колієва Ірина Анатоліївна**

irina_kolieva@mail.ru

Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, вул. Лазаряна, 2, м. Дніпропетровськ, Дніпропетровська обл., 49010, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1367>

Надійшла до редакції: 29.04.2016 р.

Прийнята до друку: 05.05.2016 р.

Information about the author:**Koliieva Iryna Anatoliievna**

irina_kolieva@mail.ru

Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after V. Lazaryan, 2 Lazaryan St., Dnipropetrovsk, 49010, Ukraine
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i7.1367>

Received at the editorial office: 29.04.2016.

Accepted for publishing: 05.05.2016.